

Ebu'l Hasan Abdülcebâr b. Ahmed b. Abdülcebâr Hemedânî. *Tesbîtü Delâîli'n-Nübüvve. Mucizelerle Hz. Peygamber'in Hayatı*. Çev. M Şerif Eroğlu-Ömer Aydın, Ed. Hüseyin Hansu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017. 1253 sayfa.

Muhammet Aydın

Gümüşhane Üniversitesi
maydin@gumushane.edu.tr
orcid: 0000-0002-0099-9024
doi: 10.20519/divan.670084

Kadı Abdülcebbar (ö. 1025) yalnız Mutezile kelamının değil genel manada Kelam geleneğinin önemli isimlerinden birisidir. Eserleri yaşadığı dönemin siyasal, sosyal ve entelektüel atmosferinin daha iyi anlaşılmasını sağlar. Öte yandan Delâil literatürüne gelince, bu tamlama nübüvvet konusuyla yakından ilgilidir. Delâilü'n-Nübüvve, bir peygamberin hak ve sadık olduğunu ispatlamak için bizzat gösterdiği veya peygamberliğine alamet olmak üzere kendisi dışında meydana gelen tabiatüstü olayları konu eden eserleri ifade eder. Peygamberlerin gerçekleştirdikleri tabiatüstü olaylar muhataplarını aciz bıraktıkları için mucize, nübüvveti kanıtladıkları için delil/delâil şeklinde isimlendirilmiştir. Delâil yerine işaretler/alametler anlamında *a'lam*, *âyât* ve *şevâhid* gibi terimler de kullanılır. Bazı dinî akımlar nübüvveti inkar edince Delâilü'n-Nübüvve denilen telif türü ortaya çıkmıştır. İlk defa Mutezile alimleri tarafından yazılan bu tür eserlerde muarızların itirazlarına hem akli hem de nakli delillerle karşı çıkmıştır. Hadis geleneğinde de bu tür eserler yazılmıştır. Ancak Kadı'nın eserinde Peygamberin risalet öncesi hayatı incelenmemiştir.

Tam adı Ebu'l Hasan Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdülcebbar Hemedanidir. İran'ın güneybatısındaki Hemedan yakınlarında Esedâbâd şehrinde doğdu. Ebu Haşim Cubbai'nin öğrencilerinden Ebu Abdullah Basri'den ders aldı. Bundan ötürü Basra Mutezilesinden sayılır. 360 yılında Büveyhi hükümdarı Müeyyiduddevle'nin veziri Sahib b. Abbad'ın daveti üzerine Rey'e gider. Vezir onun medrese arkadaşıdır. Onu Rey, Kazvin, Sühreverd

ve Sava gibi illere başkadı olarak atar. Hayatının geri kalan 55 yılını burada tedrisle geçirir. Fıkıh, kelim ve Kur'an ilimleri gibi birçok alanda 400 bin sayfa civarında telifde bulunduğu ifade edilmektedir. Yemen zeydileri vasıtasıyla bize intikal eden önemli eserleri: *el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l Adl*, *Şerhu Usul'l-Hamse*, *el-Muhtasar fi Usul'd-Din*, *Tenzihu'l-Kur'an*, *el-Muhit*, *Müteşabihu'l-Kur'an*. Eserleriyle Mutezile düşüncesinin kayda geçmesinde büyük rol oynamıştır. Mutezile konusundaki bilgilerimizi onun eserlerine borçluyuz.

Bilinmeyen şeyin öğrenilmesini sağlayan bilgi, kılavuz anlamındaki delilin çoğulu olan delâil ile peygamberlik anlamındaki nübüvvet kelimesinden oluşmaktadır. Bu tamlama peygamberin bizzat gösterdiği veya nübüvvetine alamet olmak üzere kendisi dışında meydana gelen tabiatüstü olayları konu edinen, peygamberin getirdiği ilkeleri ilmi tahlillere tabi tutarak bunların ilahî bir kaynaktan çıktığını dolayısıyla tebliğ edenin hak peygamber vasfı taşıdığını ispatlamayı amaçlayan eser türünü ifade etmektedir. Hz. Peygamberin doğumu ve nübüvvetle görevlendirilmesi öncesinde meydana gelen harikulade olaylar, nübüvvetin delillerinden sayılmakla beraber mucize olarak adlandırılmaz.⁹ Mutlak olarak nübüvvet müessesesini özel olarak da peygamberimizin nübüvvetini ispatlamak amacıyla yazılan eserlere delâilü'n-nübüvve'nin yanı sıra *alamâtü'n-nübüvve*, *a'lâmü'n-nübüvve*, *âyâtü'n-nübüvve*, *hasâisü'n-nebeviyye*, *hucecü'n-nübüvve*, *isbâtü'n-nübüvve*, *isbâtü'r-risale*, *şevâhidü'n-nübüvve* gibi adlar da verilmiştir. Nübüvvet karşıtı akımları reddetmek amacıyla II/VIII yüzyıldan itibaren müstakil eserler yazılmaya başlanmış ve bu alanın telif türü oluşmuştur. Örnek olarak Câhız'ın *Hucecü'n-nübüvve*'si, Ebu Hatim Razi, İbn Kuteybe ve Maverdi'nin *A'lâmü'n-nübüvve*'leri, Ebu Davud Sicistani, Ebu Nuaym İsfahani ve Beyhaki'nin *Delâilü'n-nübüvve*'leri zikredilebilir.

58 bölümden/bab'tan oluşan eserin "Bütün din ve inançları bâtil ilan ederek tek başına onlara meydan okuması" başlıklılık bölümüne yazar, çağdaşlarının inancını bâtil ilan ederken Peygamberin fakir ve tek başına ücretle çalışan bir aile reisi olduğunu belirtir. Davet sebebiyle onları kızdırmıştı. İlahlarını, atalarını ve akıllarını ayıplayan, dinlerinin sapkınlığını ilan eden kimseye neden sessiz kalsınlar? Peygamber aralarında tek başına olduğu halde Allah onu insanlardan korudu. Yazara göre nübüvvetinin ayetlerinden sadece bu olsaydı bile yeterli olurdu.¹⁰ Eseri maddeler halinde değerlendirecek olursak şunları söyleyebiliriz:

9 Bekir Topaloğlu- İlyas Çelebi, Kelam Terimleri Sözlüğü, 2010: 69.

10 Kadî Abdülcebbar, Tesbîtü Delâilü'n-Nübüvve/Mucizelerle Hz. Peygamber'in Hayatı, çev. M Şerif Eroğlu-Ömer Aydın, ed. Hüseyin Hansu, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 48.

Eser üç ana tema üzerinde durmaktadır: İlk tema Rasulullahın siresindeki beşer üstü olaylardır. Peygamber risaletle görevlendirilince İslam dışındaki her türlü inancı bâtil ilan etti ve iman etmemeleri halinde dünyada yenilgiye ahirette ise hüsrana uğrayacaklarını kendinden emin bir şekilde açıkladı. Hiçbir baskı uygulamadığı halde pek çok insan davetine icabet etti. Muarızlarının baskı ve işkencelerine rağmen inananların sayısı hızla arttı. Dinî mefhumlara aşına olmayan putperest bir kavmin kısa sürede bu şekilde etrafında toplanması, maddi gücü ve koruması olmadığı halde herkesi karşısına alarak davetini yayması, onun Allah tarafından gönderildiğinin kanıtıdır.

İkinci tema Hz. peygamberin verdiği gaybi haberler ve gösterdiği mucizelerdir. Risaletinin ardından pek çok vaade bulundu, geçmiş ve gelecek ile ilgili birçok haber vermiş ve bunlar aynen gerçekleşmiştir. Beşerî imkanlar ölçüsünde gerçekleştirilmesi mümkün olmayan mucizeler göstermiştir. Hiç kimsenin benzerini getiremeyeceği bir kitap getirmiş olması ve isra hadisesi bunlardan bazılarıdır. Müslümanların baskılardan kurtulacağı, Kureyşe galip geleceği ve Bizanslıların birkaç yıl içinde İranlıları yeneceği şeklinde gayba dair haberler vermesi peygamberliğinin kanıtlarıdır.

Üçüncü tema Hz. Peygamberin nübüvvetine yapılan itirazlar ve bunlara verilen cevaplardır. Bu konuda Mülhidler, Rafıziler, İmamîyye, Karmatiler, Hristiyanlar, Bâtıniler, Mecusiler, Maniheistler ve Filozoflar gibi gruplarla yapılan tartışmalara ve polemiklere yer verilmiştir. Kadı'ya göre peygamberin Hz. İsa ve Hristiyanların inançları hakkında verdiği bilgiler nübüvvetinin önemli kanıtlarından biridir. Zira Arap ve ümmi bir adamın lisanı, kavmi ve beldesi farklı olan ve kendisinden asırlarca önce yaşamış bir peygamber hakkında bu kadar ayrıntılı ve doğru bilgiler vermesi onun mucizesidir. Hristiyanlık eleştirilerinde sadece klasik argümanlara dayanmamıştır. Hristiyanlık hakkında detaylı bilgiler vermesi Batılı araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bu metot Ehlisünnet metodundan farklı bir tutumdur. Zira Mutezile'nin en mümeyyiz vasfı muhaliflerinin eserlerini okuyarak kendi argümanlarıyla cevaplar vermesidir.¹¹

İkinci tema; öncelikle bu tür eserler ilk defa Mutezile alimleri tarafından yazılmıştır. Muarızlarının itirazlarına hem akli hem de nakli delillerle cevaplar verilmiştir. Dolayısıyla muhaddislerin aynı konudaki eserlerinden daha farklı ele alınmıştır. Sözelimi Hz. Peygamberin nübüvvet öncesiyle ilgili hiçbir rivayete değinilmemiştir. Zira onlar anlatımı Peygamberin doğumundan itibaren başlatırlar. Kadı'nın eserinde Peygamberin doğumu

¹¹ Hüseyin Hansu, Kadı Abdülcebbar'ın *Tesbitü Delâilî'n-Nübüvvesi'* ne yazdığı giriş bölümü, s. 36.

esnasında meydana geldiği belirtilen olağanüstü olaylara/rivayetlere yer verilmemiştir.

Üçüncü tema; Peygamberimizin sıdkına/doğruluğuna ilişkin dile getirilen rivayetlerin muhtevalarına bakıldığında ağırlıklı olarak Kur'an referanslı konuların ele alındığı görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu rivayetlere getirilen yorumların delaletinin spekülasyona elverişli oldukları söylenebilir. Kitabın ana başlıklarında genellikle Kur'an kaynaklı mucize ve alametlere değinmiştir. Hadis rivayetlerini bu mucizeleri sunmada bolca kullanmış olmakla beraber, sadece hadislere dayanan mucizelere kitabında pek yer vermemiştir. Sözelimi İsrâ'ya yer vermesine rağmen hadis kaynaklarında İsrâ'nın devamı mahiyetinde anlatılan miraçtan hiç bahsetmemiştir. Yine siyer ve hadis kaynaklarında sıkça yer verilen peygamberimizin hayvanlarla ve ağaçlarla konuşması, yaslandığı kütüğün inlemesi, ellerindeki taşların Allah'ı tesbih etmesi, parmaklarından su akıtması, az olan yemeği çoğaltması, hastaları iyileştirmesi gibi rivayetlere kitabında yer vermemiştir. Ama Bedir'deki ilahî yardımlarda olduğu gibi aslı Kur'an'da mevcut bulunan mucizeleri açıklamada sıkça hadis rivayetlerine başvurmuştur. Bunlar arasında zayıf ve uydurma rivayetler olsa da Kadı, kesin delillerle sabit konuları açıklamak ve desteklemek amacıyla bu rivayetlere başvurmada bir beis görmemiştir.

Dördüncü tema; rivayetlere yönelik yazarın ciddi bir kaynak kritiği yaptığı söylenemez. Şöyle ki, genellikle polemige girdiği konularda Şii kaynakları tenkit ederken sadece bu bilgilerin doğruyu yansıtmadığını söylemekle yetindiği görülmektedir. Halbuki aynı tenkit kendisinin referansta bulunduğu rivayetler hakkında da yapılabilir.¹² Mesela Peygamberden şu iktibasta bulunmaktadır: "Benden sonra Ebu Bekir ve Ömer'e uyun." " O ikisi (Ebu Bekir ve Ömer) melekler ve nebiler gibidir." Bu rivayetlere ilişkin kaynak kritiği yapmaz zira bunlar doğru bilgilerdir.¹³ Halbuki birkaç sayfa öncesinde yazar, Sa'd b. Ubade'nin Peygamberden sonra hilafete aday olduğunu ve kendisinin buna layık olduğunu aktarmaktadır. Peki, Sa'd aday olabiliyorsa yukarıda aktarılan tavsiye ne anlama gelmektedir?

Beşinci tema; muhatap olarak kendisine genellikle Şii/Rafizi grupları aldığı görüldüğünden Kadı'nın yaşadığı dönem hakkında bize o dönemin sosyo-kültürel ve dini-siyasi atmosferi hakkında önemli ipuçları verdiği gözden kaçırılmamalıdır. Dolayısıyla mezhepler tarihinde dile getirilen fikir-hadise-zaman-mekan irtibatı metodunu dikkate aldığımızda ekollerin fikri arka planlarını daha iyi okuma/değerlendirme imkanımız mümkün olacaktır. Bu yönüyle eser oldukça değerlidir. Yazarın bazı argümanlarında

¹² Örnek olarak bkz. Kadı Abdülcebbar, Tesbitü Delâilî'n-Nübüvve, s. 120.

¹³ Kadı Abdülcebbar, Tesbitü Delâilî'n-Nübüvve, s. 422.

ayetlere yorum getirirken siyasal teville kaydığı görülmektedir. Sözgelimi Hac Suresinin 39. ve 40. ayetlerine referansla şu yorumu yapabilmektedir: “Rabbimiz Allah’ tır.” dedikleri için Kureyş ve Arapların dinlerini reddettikleri için “haksız yere yurtlarından çıkarılanlar” özellikle muhacirlerdir. Bu ayetlerde Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali’nin imametlerinin sıhhatine delalet ve onların hidayet önderleri olduğuna, onlara tâatin Allah’a tâat olduğuna şahitlik vardır. Çünkü onlar Allah’ın ayette zikrettiği her şeyi yapmış olan kimselerdir.¹⁴ Bir paragraf sonrasında sözün Rafizilere geçmesinden anlaşılmaktadır ki yazarın asıl niyeti Rafizilerin iddia ve sorularına cevap verme gayretidir. Ancak kendisi de siyasal yorum yapmaktan kendini koruyamamıştır.

Altıncı tema; yazarın kimi eleştirilerinde çelişkili durumlara düştüğü de görülmektedir. Mesela Şia’nın dile getirdiği iddiaları reddederken onların bazı ayetleri zor bir yorumla tabi tuttıklarını dile getirmektedir. Oysa kendisi de aynı şekilde bazı ayetleri yorumlarken tekellüflü yorumlara girişmektedir. Bu yönüyle objektif olması gerekirken daha ziyade Kelâmcı kimliğiyle hareket ettiği söylenebilir.

Yedinci tema; Bizim açımızdan eserin ekseriyetle nakli ve hissi açılardan ele alınması önemli eleştiri noktalarından birisidir. Özellikle son bölümde ahlak konusunun sadece beş-on sayfalık bir hacimle adeta geçiştirilmesi Kelâmcı bir kimliği bulunan yazar açısından eksiklik olsa gerektir. Ahlak konusunun Kelâmcılar nezdinde de ihmal edildiği hatırlandığında ahlak-din, ahlak-nübüvvet, ahlak-Kelâm ilişkine yönelik güçlü bir farkındalığın inşa edilmesi gerekmektedir. “İslam’ın bütün dinlere galip geleceğini haber vermesi” başlığında yazar Peygamberden şu duayı nakleder: “Allah beni rasul olarak gönderdi. Bana dinimin bütün dinlere galip geleceğini vaad etti. Benim saltanatım, Kısra ve Kayser’in saltanatından daha üstün olacaktır. Ben bütün hükümdarlara galip geleceğim. Benim ve bana tabi olup dinime yardım edenlerin mülkü dünyada bulunan bütün mülklerin üstüne çıkacaktır.”¹⁵ Yazar bu konuyla ilgili Fetih 48/28 ile Tevbe 9/32 ayetlerini referans vermektedir. Ayetlerin delaleti şöyle dursun burada şu soruları sormak anlamlı olsa gerek. Bir peygamberin muarızları tarafından mağlup edilmesiyle peygamber başarısız mı sayılır? Siyasal açıdan üstün olamaması o peygamberin sıdk-ı nübüvvetine hâlel getirir mi? Başarının kriteri nedir? Sıdk-ı nübüvvetin referansı nedir?

Sekizinci tema; bu tür telif türüne genel bir eleştiride bulunmak gerekirse şu söylenebilir. Müellifler genellikle hissî denilen mucize anlatımı üzerinden peygamberlerin doğruluklarını temellendirmeye çalışmışlar-

14 Kadî Abdülcebbar, Tesbitü Delâilî’n-Nübüvve, s. 110.

15 Kadî Abdülcebbar, Tesbitü Delâilî’n-Nübüvve, s. 572.

dır. Hissî mucizelerin çağdaşları olan insanlar açısından ikna etmede etkili olduğu kabul edilebilir. Ancak son peygamberden asırlar sonra hissî mucizelere tanıklık edemeyen toplumlar açısından mesele Kelamcılar ve din felsefecileri tarafından yeniden ele alınmalıdır. Modern dönemin yaşayan/canlı muhatapları bakımından daha farklı temellendirme arayışlarına gidilmelidir. Özellikle mantuki, rasyonel, felsefi, sosyal ve ahlaki içerikleri itibariyle sıdk-ı nübüvvet konusunun çağdaş bir yaklaşımla ele alınması gerekmektedir.

Dokuzuncu tema; müellif eserin son bölümünde tıbb-ı nebevi şeklinde bilinen konulara temas etmiştir. Bu tür hadisler, peygambere isnâd edilmeleri bakımından dinî bir değer taşırlar. Aynı zamanda tıp ilminin Asrısadetteki seviyesini göstermesi bakımından tarihî ve sosyal önemi haizdir. Ancak tıpla ilgili rivayetler taabbudi emirler değil, ta'lil edilen diğer ahkâm gibi illetleri ortaya konularak değerlendirilmesi gereken nasslardır. Mesela benimsemese de Hz. Peygamber dağlama yöntemine o dönemde daha iyi bilinmediği için ve ancak zorunlu hallerde izin vermiştir. Nitekim şifalı bitkilerle ilgili bazı tavsiyeleri, bedevi Araplar arasında bilinen tedavi metotlarının teyid edildiği uygulamalardır. Peygamberimizin tıp eğitimi almış hekimlere ve tıp alanında tecrübesi bulunan tabiplere itibar etmesi tecrübi tubba değer verdiğini göstermektedir.¹⁶

Onuncu tema; son olarak bu eser aslında bir siyer kitabı olarak da mütala edilebilir. Peygamberin sîreti anlatılırken Kadı yoğun biçimde rivayet malzemesi kullanmıştır. Ancak bunları alt alta sıralamak yerine kendi perspektifinden rivayetleri mantuki bir çerçeveye oturtmuş ve çoğunlukla akli delillerle izah etmeye çalışmıştır. Ayrıca eserinde yalnız Hz. Peygamberin hayatıyla ilgili eleştirilere değil, aynı zamanda sahabeye yöneltilen eleştirilere de cevaplar vermiştir. Bütün sıralanan zengin içerikleriyle bu eser İslam düşünce geleneği açısından önemlidir. Bu çalışma kültür ve düşünce hayatımız bakımından oldukça değerli bir çalışmadır.

¹⁶Ayhan Tekineş, "Tıbb-ı Nebevi," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 41: 85-88.